

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Віталій
ЮРЧЕНКО

ПЕКЛО
НА ЗЕМЛІ

РОМАН

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2018

КНИЖКА ПЕРША

ШЛЯХАМИ НА СОЛОВКИ

I

З ДНІВ РАДОЩІВ І СМУТКУ

Коли валився царський трон, а вслід за ним тріщали кайдани московської «тюрми народів», — я був спаничений селях. Літом пас у селі худобу, а взимку «кував» наосліп голі доктрини бездушної російської школи. Учився сам, та й інших вчив, бо, змалечку зіставшись без батька й допомоги, утримувався з власних рук.

Промишляючи про шмат насущного, не мав ні змоги, ні часу дивитись на світ ширше, десь поза свою «Реалку»¹.

Сьогодні соромно і дивно, що, кінчаючи середню школу, я був цілковитий профан у житті суспільно-політичнім: не мав у руках газети, не прочитав ні одної політичної брошурки, навіть «Кобзаря» як слід не студював.

Отож не дивно, що революцію зустрів зі здивуванням. Лиш гучно-переливний гімн свободи та небувало-велетенський рух маніфестантів розбурхали в мені відчуття великих подій.

Вийшов я в сколихане море революції й, затоплений бурхливими хвилями вітрів-бурунів, поплив, шукаючи віщого корабля та заповітної твердині-пристані.

Шукав їх у вогнях блискавичних гасел, спізнавав у бурях мітінгових, виучував з дощів промов.

І усвідомив, що скінчилась доба деспотизму, згинув перун «неділимої», в якій «на всіх язиках все мовчить — од Молдавіна й до Фіна». Перевернулася нова сторінка історії: засіяло сонце визволення пригнобленим народам.

Хто я такий? Чий я син і хто мій нарід? питався всім єством, всім інтелектом.

---

¹ Реальна школа.

І відповідь знайшов, коли весняно-квітневого дня став у кольони демонстрантів під жовто-блакитним прапором. Не знав його символу... Інтуїтивно відчув його близькість, рідність.

З ідеалом національного прапору прилинув я до тих, що заходились будувати долю України на розкріпощеній землі. Пішов розумом слабкий, та вірою сильний і духом непоборний за наше право на державу.

Став прозрівати, дізнаватись — «ким, за що були закуті». Цього гарячково шукав у книжках, з розмов в «Українським клубі», якого став одним з найактивніших членів. Як перли, низав я дані про націю, державність, мову, заслухувався на лекціях, диспутах, що їх давали наші тодішні провідники — проф. Е. Іваненко, В. Камінський, М. Крамаренко; удосконалював щиро мову, ковтав нові слова, виучував фрази, душею горнувся до кожного, що говорив рідним словом; захоплювався всіми появами національного відродження: працював у драматичному гуртку, брав участь у розбудові національного фонду, розповсюджував відозви, вів національну пропаганду, усвідомлював та приманював молодь до «Клубу».

Літо минуло в напруженім формуванні національного світогляду та гарту.

.....

Останній рік у середній школі почав я вже свідомим українцем-юнаком. Дивувались мої приятелі-селяни, з'їжджаючись по феріях, що гарно так говорю «по-своєму». Це спонукало не одного й пішла у нас жвава робота. Залунала щораз сміливіше рідна мова в стінах школи; щотижневі збори, дискусії, вистави, реферати; полинула молодь густими лавами до «Клубу».

Не легко й не всякого «свого» вдавалось навернути на вірний шлях: було багато перевертнів, що цуралися духа й мови свого народу, многі засліплені великодержавним чванством-панством, не розуміли змісту величньої хвилі.

Перешкоджав нам «Союз Русской маладьожі». Рафіновані напасники, синки вчорашніх миколаївських служок, вишколені в дусі московського царславного патріотизму й ненависті до інших націй, — зняли проти нас травлю.

— «Далой сепаратістов, мазепінцев! Далой мужіцкій язык! На базар з нім дьоготь продавать»,— зустрічали нас на всяких зібраннях.

Труднувало було нам — несміливим і кволо організованим селяхам — стояти проти випещених гонорових барчуків, що форсували віками упревілейованою величністю та заносились блеском «русской нації й культури».

Проте, наші сили щораз міцніли і лави прибували. По нашому боці стали деякі вчителі — українці, директор та панотець Заячківський. Ми заговорили про українізацію школи. З обуренням і свистом зустрів «Союз Русской маладьожі» наші домагання.

Та з церковного амвону завоювали масу. Панотець став читати Євангеліє, виголосив українською мовою кілька проповідей, спільними силами перекладали з Діянь апостольських і по черзі, хто мав добрий голос, імпровізували українського апостола.

Учнівська маса поставилась до національного питання поважніше. Обурення великодержавних паничів притихло. І під Різдво здобули першу в місті українську школу. Вона стала фортецею українства.

.....

Місто зайняли більшовики. Чули про них, як русотяпів¹ зліва, що з іншими гаслами зазіхають на нашу незалежність. Аж тут побачили й програму їхню.

Першого вечора розігнала п'яна банда модну вечірку в жіночій гімназії, побивши учнів, знасилувавши кількох гімназисток. Другої ночі зграбували «буржуїв» — видатніших громадян міста, кількох забили. Третього дня організували страшний погром — грабіж.

Ще за дня на головній вулиці збирався злочинний елемент. Відбувся галасливий мітінг із закликem «бей буржуйов, капіталістов — кровопійцев пролетаріата». Під вечір п'яна салдатня на вулицях кидалась на прохожих з насиллям, з вигуками про «красную ноч над вековімі угнетателямі устроїть».

А як смеркало, тисячна босячня за проводом красногвардійців з осатанінням кинулась на склепи. Рубали двері, трощили засуви. І летіли в дребіззя вітрини, нищились коштовні речі в руках озвірілої товпи, за них гризлись, різались, стрілялись. Всю ніч тяглось нечуване в пам'яті погромництво. На ранок головна частина міста виглядала як після жакливої руйни.

---

¹ Москалів-шовіністів.

Тремтіло місто в більшовицьких кліщах. Страшно було про-йти: кидались серед дня на кожного, хто хоч будь-чим скидався на буржуя. Більмом на оці був їм жовто-блакитний прапор: за українську мову, книжку — до «Смольного» (на розстріл) тягнули.

Одного вечора влетіло кілька до нас у школу: саме репетиція. «Українонці, мужікомони. Руки вьорх! Где старшіє самостейнікі?» — закричали з «матюками».

Серед нас «старших» не було. Обнюхали кімнати, вскочили до церкви: бахнули в один кут в образи Христа, бахнули в другий бік, у завітчаний портрет Шевченка, забрали срібний хрест та золоту чашу й зникли з лайкою, кивнувши: «Ми вам покажем самостейну Украйону».

Місто застигло у терорі, робота в Клубі припинилась.

Та не надовго. Чутка, що Київ зайняла Центральна Рада, ожи-вила всіх, стали сходитись до Клубу.

Одного вечора у Клубі звістка: більшовики спішно евакуюю-ються, грабують мешканців, церкви. — Не дасть — рішили.

Наспих зібралося з півсотні молоді коло касарень Шевчен-ківського полку. Перший раз я взяв у руки кріс. Розбились на дві групи — одна до комендатури, а друга — у військовий сад, де розташовані червоногвардійці. На певний знак — одночасно налітати.

Та спізнались. Комендатура вже була евакуйована, а як під-ходили до саду, вартовий помітив і дав більшовикам знати.

Червоні висипались проти нас. Ми залягли поміж деревами. Тут перший стріл пустив я у ворога. Сталась безладна перестріл-ка; ціляли більше навмання, бо темно було.

Не знаючи, яка нас сила, більшовики зірвалися до станції. Ми за ними. Дорогою переступав я перші ворожі трупи. Втікли червоні на броневіку, обстрілявши місто з гармат.

Наскок наш вдався не цілком, але молодь підбадьорив. З біль-шою енергією заходились коло самоорганізації. Оформили спілку «Української Молоді», послали статuti й людей на села, органі-зували виїзди з виставами, лекціями. Почалися в «Клубі» палкі дискусійно-наукові реферати про національно-державну ідею.

Скінчивши середню школу, поїхав я на село. Почав з малого. На весіллі у свояка виголосив націоналістичну промову, зв'язав-ши щастя молодих зі щастям Української Держави:

— Ви, молодята, закладаєте власне кубельце. Разом з вами в'є кубельце вся наша нація, будуючи свою державу. Її творці закликають нарід до будівництва. Матимем державу, — житиме в добробуті наш нарід, щасливі будуть наші молодята. Отож в момент, коли закладається щастя наших молодих, слід зробити основу й державно-національного почину. Зробім закладини «Просвіти», що промінням ясним освічувала б народові шлях до власної держави...

Весільні щиро підтримали і тут же провели збірку. Свідомі молодята офірували весільні дарунки і перші записалися членами «Просвіти». Проспівали їм «многі літа», і перший раз у кілька голосів у селі полився рідний гимн.

А на Зелені свята відбулось відкриття першої у волості «Просвіти». Було пребагато гостей з околичних сіл. Я виголосив чулий реферат.

За нашим прикладом пішли інші села. «Просвіта» розвивалась буйним темпом, ставши справжнім вогнищем культури та кузнею національно-державної свідомості. Голова — Іван Літавчук піклувався нею, як батько: добув у сусідній економії п'яніно і готував багаті концерти, а я заходився коло драматичного гуртка. Вперше ставили «Наталку Полтавку». З піднесеною радістю прийняло село виставу. Прийшли батьки, діди; мусли повторювати другого дня. Гурток запрацював інтензивно: по «Наталці» пішла «Наймичка», «Бондарівна», готували «Невольника». Але приїхав якийсь добродій і заборонив ставити без дозволу.

Поїхав голова до міста, та вернувся сумний — не дозволяють. Подались удвох — теж нічого не привезли.

— Не время тепер спектаклям. Нужно укрощать мужіков, а ви їх етім портіте.

— Таж ми свідомість поширюємо, — виправдовуємось.

— Какая там сведомість. Знаєм ету Грушевськую сведомість. Буянство, бандітизм ви развіваєте, портіте мужіка.

Так відповіли нам у гетьманським старостві. Люті вернулися додому.

— «Мужіков укрощать». Позасідала офіцерня кацапська й верховодить. А ще й українське гетьманство. Нема кого слухати. Ставлю без дозволу й кінець.

І ставили щораз частіше й краще. Про нашу «Просвіту» в повіті знали. Поміж виставами й концертами давали рефе-